Kézdiszentléleki
Kozma Katinka

Csalódások könyve

Napló
(1863. december–1865. április)

BOOKART
Csíkszereda, 2012

A könyv megjelenését a Communitas Alapítvány támogatta

Sajtó alá rendezte, a bevezetőt és a jegyzeteket írta
Sebestyén Mihály

ISBN 978-606-8351-28-5

© Bookart Kiadó, 2012

Előszó

A magyar irodalom nem sok lánynaplót ismer a XIX. század második feléből. Helyesebb, ha így fogalmazunk, lappanghatnak ilyesfajta lánykéztől származó feljegyzések, de felkutatásuk sehol sem tűnik elsőrendű feladatnak. E sorok írójának is a véletlen adta kezébe a kézdiszentléleki Kozma Katinka bakfiskori naplóját a marosvásárhelyi Teleki Tékában.

Nem tévedünk, ha azt állítjuk, hogy e napló keletkezésének korában Erdélyben, magyar földön inkább a férfiak vezettek naplót, számukra volt fontos, hogy feljegyezzék napi tetteiket, mindazt, ami történt velük, s ezekhez magánjellegű megjegyzéseket, kommentárokat is fűzzenek, amennyiben elmélkedő alkattal áldotta meg őket a természet, s ezt a rang, a nevelés, az irodalom és bölcselet szeretete, a közízlés is támogatta. Ha ezek a naplóírók titokban arra számítottak, hogy feljegyzéseik egy napon publikussá válnak, sokan (százan, ezren!) olvassák majd őket, akkor meg kellett feleljenek az elvárásoknak is, amelyeket az efféle emlékezésekkel szemben támaszt a történelem.

A XIX. századi magyar nyelvű férfinaplók sajátja a közéletiség. Ismét csak egy pontosítás kívánkoznék közbevetőleg: az 1848–1849-et megélt vagy annak közvetlen utókorában tevékenykedő férfiak naplóit méltán/méltatlanul behálózza, át- meg átjárja a közérdeklődésre számot tartó adatszolgáltatás, az irodalmi és társadalmi valóságról szóló tanúságtétel, az önigazolás, önfelmentés, a szerénységbe csomagolt büszke magamutogatás. Ami nem elítélendő.

A történészek az okmányok ridegsége, a tárgyak esetlensége/esetlegessége mellett csakis ezekből az írásos, mindvégig szubjektív vallomásokból tudják valamely élethelyzet, személyiség sajátosságát, egy-egy kor(szak) elillant hangulatát, ízeit, életérzéseit összerakni, felvázolni, elképzelhetővé, szerencsés esetben kézzelfoghatóvá tenni. Az elmúlt életek rekonstruálása mindig érdekes feladatnak bizonyult: a hasonlóságok és különbségek meglelése a korszak szövetében, egy-egy személyiség életvitelében, gondolkodásmódjában. Ők azok a közvetlen tanúk, akik ha torzítanak, mi magunk is egy eltorzult valóság lenyomatával leszünk gazdagabbak.

De ha valójában meg szeretnénk ismerni ezt a kort, a férfiak és nők, kor- és társadalmi csoportok, arisztokraták és kisbirtokosok, polgárok és városlakók alkotta összetett valóságot, a világról alkotott vélekedések erdélyi sokszínűségét, nem szabad beérnünk a komoly és a felelősség súlyától roskadozó férfiak száraz, politizáló, adomázó, morgolódó, elszánt és reménykedő vallomásaival. Az *audietur altera pars* elv alapján bele kell lapoznunk, fel kell ütnünk a nagyon kevés fennmaradt női vallomást is. Ez a hiány elsősorban annak tulajdonítható, hogy abban az időben sokkal kevesebb nő tudott írni-olvasni. De bizonyára közrejátszik ebben az a tény is, hogy objektíve is kevesebb asszony, lány vehette elő naponta, csöndes esti óráiban vagy hajnalban (amikor a család kíváncsi, izgága, szemforgató tagjai már aludtak) titkos naplóját, kapcsos füzetét, hogy leírja érzéseit, az előző nap krónikáját arról a szűkebb világról, melynek koordinátáit hagyományosan a német három K jelentették: Kinder, Küche, Kirche (kölkök, konyha,

kereszt, ha mindenképpen magyarul is meg akarjuk őrizni az alliterációt).

Kozma Katinka naplójában a kereszt, azaz a templom, Isten és hit igen gyakran említett fogalmak. Az elektronikus szövegváltozat lehetőséget nyújt számunkra, hogy könnyen összeszámlálhassuk, hányszor is fordul elő egy-egy szó ebben a töredékes szövegkorpuszban. Az *Isten* mintegy 130 alkalommal invokáltatik, íratik le. A *család* (hiszen Katinka kisasszony még nem férjezett, maga is csak a minap nőtt ki a gyermeksorból) több mint hússzor. Legkevésbé a *konyha* szökken tollára, hisz él anyja, nagynénje, és a főzést, az étkek felszolgálását, a háziasszonyi munkák oroszlánrészét végző cselédek is akadnak a kiskendi udvarháznál. Annál több szó esik a társasági életről: vendégeskedés, vendégvárás, látogatás a szomszéd birtokosoknál, a marosszéki és Küküllő vármegyei nemesség udvarházaiban; szó van bálokról, családi összejövetelekről meg pletykákról, és leginkább Pestről, mert Pest Kozma Katinka vágyainak non plus ultrája, mintha szűk lenne számára Erdély (Kolozsvárt unalmas helynek tartja a társasági élet szempontjából). Az igazi, szívet dobogtató, izgalmas fiatalemberek, írófélék, jövendő híresség, jogászok, elegáns dandyk a császárfürdői bálokon fordulnak elő. Ott lehet igazán ismerkedni, flörtölni, hódítani, szíveket összetörni.

*

Hogy fényt derítsünk naplóírónk társadalmi környezetére, helyzetére, mindenekelőtt fel kell vázol-

nunk a XIX. század hatvanas éveinek történelmi, társadalmi és kulturális kontextusait.

Ezekben az években a magyar irodalom legkiválóbbjainak műveit olvashatták a kortársak. Arany János ekkortájt költözik fel Pestre, és 1863-ban megindítja szépirodalmi folyóiratát, a *Koszorú*t; Jókai Mór már országgyűlési képviselő, ünnepelt regényíró, sikeres lapszerkesztő, tíz évvel korábban járt először Erdélyben, már több remekműve megjelent, az *Erdély aranykora*, a *Kárpáthy Zoltán*, az *Egy magyar nábob,* a *Szegény gazdagok*. Naplónk keletkezési éveiben lát napvilágot az *Új földesúr,* a *Politikai divatok* és a *Mire megvénülünk*; Petőfi közel tizenöt éve elindult a klasszikussá válás csillagútján, akárcsak a 10 éve halott Vörösmarty; Kemény Zsigmond szenvedélyesen politizál Deák Ferenc mellett a kiegyezést készíti elő, regényét, a *Zord idő*-t 1862-ben nyomtatják ki.

Az 1849-es emigránsok közül még csak néhányan merészkednek haza. A forradalom emléke fakul-halványul, a szabadságharc rokkantjai, az egykori honvédek ott vannak mindenütt a városokban és a falvakban. Lépést váltanak, gazdagodnak, koldulnak, hivatalért kilincselnek, elszegődnek bárhová, csakhogy megélhessenek. És közben folyton mesélnek. De emlékeiket csak egy évtized múlva vetik papírra, egymással is sokat vitatkozva. Mindenki úgy érzi, övé a legfőbb tanúságtétel a fényes napokról.

Pest mindinkább az ország szellemi fővárosa, óriási vonzerőt gyakorol a vidékre. Lakóinak életformája merőben más, mint a nemesi kúriák, falvak, kisvárosok jórészt zárt közösségeié. Itt él az intelligencia jó része, kialakul egy sajátosan urbánus lét-

forma, melynek a kávéházak, szerkesztőségek, lapok, vitaklubok, kiadók, irodalmi szalonok, világnézeti és baráti csoportosulások, az Akadémia, az egyetem, a bankok elnöki szobái, az úri kaszinó, a Mágnás klub, a lóverseny, fürdők biztosítanak keretet, teret és tápot. Jogászok, írók, újságszerkesztők, orvosok, gazdag polgárok, mecénások és aranyifjak, arisztokraták, elszegényedett köznemesek, polgárok, sváb és zsidó vállalkozók alkotják a főváros polgárságát, mely előtt Bécs, Berlin, Párizs eszményiesített képe lebeg. Újra lehet utazni, drága holmit, jó könyveket vásárolni; enged a cenzúra szorítása. Esténként telve a színházak, vendéglők, mulatók, kocsmák.

1860 után az abszolutizmus vesztésre áll, mindenki érzi ezt, és valami jelentős változásra számít. Erdélyből nézve, a főváros kavargása egy fiatalember számára fölöttébb vonzó, ingerlő. Kihívást jelent. Úgy érezheti, otthon csak vegetál – ott élhet igazán kedvére az ember...

Az erdélyi arisztokrácia, melynek Kozma Katinka családja is része birtokai, hivatalviselése, kiterjedt rokoni kapcsolatai révén, vagyoni és a társadalmi tekintély terén jelentősen megtépázva került ki 1848–49-ből. (Ez a helyzet némileg más arányok között ugyanúgy érvényes a magyarországi nemességre is.) A jobbágyfelszabadítás révén a birtokok értéke csökken, mert nincs elegendő munkaerő. Az arisztokrácia az egyre késő föld-tehermentesítésben, az állami kárpótlásban bízik, melyet 1860 után az osztrák állami apparátus is megígér, hiszen érdekei mégiscsak a magyar nemességhez kapcsolják, még akkor is, ha a „rebellis magyar" mint jelző továbbra is vörös posztó a császárhű politikacsinálók szemé-

ben. De hát szükség van az arisztokrácia évszázados társadalomirányító tapasztalataira, helyzetismeretére, és a nemzetiségi mozgalmak megfékezésében is lehet számítani szövetségére.

Az erdélyi nemesség birtokait hitelek terhelik, s a bank- és hitelrendszer még gyerekcipőben jár Erdélyben. Ami kárpótlási forint Bécsből, Pestről Erdélybe gurul, a korszak szakértői szerint a hitelezők zsebében köt ki, alig van amit birtokfejlesztésre, gazdálkodásra fordítani. A bérmunka terjedni kezd, de még gondolni sem lehet arra, hogy az erdélyi nagybirtok (egy-két kivételtől eltekintve) átálljon a tőkés gazdálkodásra, megfeleljen a piaci kihívásoknak. A nemesség elszegényedésének korai szakasza ekkorra időzíthető; amúgy is a birtokok nagysága – még a leggazdagabbaké is – méreteiben nem hasonlítható a dunántúli latifundiumokhoz. Az erdélyi főnemességet (Bethlenek, Bánffyak, Telekiek, Hallerek) csak „fertálymágnásoknak" nevezi a magyarországi arisztokrata közvélekedés.

Mégis ez a nemesség lesz a kiegyezés után, pár évvel Katinka naplójának utolsó bejegyzését követően, az erdélyi közigazgatás talpköve, személyi állományának legmegbízhatóbb csoportja, a székely székek, vármegyék főkirálybírája, főispánja, főszolgabírái, főjegyzői, a megszűnő kormányszék hivatalnoki rétegének utánpótlása. És belenő a dualizmus kori Magyarország politikai osztályába, dzsentrisedik, hogy aztán hatvan évvel később Trianont személyes tragédiaként élje meg.

Egyelőre azonban még csak a hatvanas években járunk. Orbán Balázs ekkoriban rendezi sajtó alá *A Székelyföld leírásának* első köteteit. Szilágyi Sán-

dor hozzákezd a középkori okmányok, országgyűlési iratok, a török–magyar kor dokumentumainak kiadásához, Kőváry László újságot szerkeszt, kutat, publikál, Erdély földje feltárja régmúlt korok civilizációs hagyatékát. Megjelenik nyomtatásban Cserey Mihály naplója, melyből Jókai is bőven merít. Bolyai János már megalkotta a nemeuklideszi mértant, noha ezt a kiemelkedő teljesítményt még senki sem veszi komolyan, Bolyai Farkas sírján termőre fordul a ponyikalmafa a vásárhelyi temetőben. Széchenyi elborult elmével hal meg. Új állam van születőben Erdély határainál, a román királyság.

Kolozsvár az országrész központja, de már nem sokáig első városa a címében élő Nagyfejedelemségnek, hiszen Pest-Buda gyorsan és örökre elhomályosítja ragyogását. A nemesség házakat vásárol, építkezik Kolozsvárott, télen rendszerint már a reformkor óta beköltözik a városba. Marosvásárhely – Kiskendhez a legközelebbi nagyváros – ugyancsak befogadja az arisztokráciát, aki oda bevásárolni jár, peres ügyeit intézi a Táblán, a Kaszinóba beül egy finom ebédre, jóízű beszélgetésre. Idegen számára a városi életforma, de tud élni előnyeivel. Pénzzel (ha van, ha mer költekezni) mindent megszerezhet. Segesvár eljelentéktelenedik, a szászok százados izolációja a visszájára fordul: fokozatosan lemaradnak a fejlődésben, hiába küldik gyermekeiket rendületlenül német egyetemekre. Erdély egyeteme a következő, a hetvenes évtizedben válik valósággá.

Ősszel lóversenyek vannak Alsózsukon, ahová illik elmenni, elvinni a fiatalokat, hadd ismerkedjenek, hiszen a bálokon kívül nincs sok lehetőség a kapcsolatteremtésre. A vendégeskedések váratlanok

és hosszabb-rövidebb ideig tartanak, nem illik a vendéget, főleg a magasabb rangút kinézni, bár jelenléte sokszor kellemetlen és költséges. De ápolni kell a rokoni, baráti, politikai és „osztálykapcsolatokat", a nemzeti összetartást. A világ szekérrel, hintón, lovon és postakocsin közlekedik, még legalább fél évtizedet kell várni az első erdélyi vasútra, mely teret és időt legyőzve lassan behálózza a vidéket (ám Kiskendre valószínűleg már sohasem fog elérni). A legerőszakosabb vendégmarasztaló a sár, mely ősszel és tavasszal jóformán járhatatlanná teszi az utakat.

A nemesség fotográfushoz jár a közeli városokba, de sokkal inkább kihívja a fényképészt magához a kastélyba, udvarházba, kifűthetetlen váraiba. A mester beállítja a képet, elkattintja a gépet, üveglemezre hívja elő, majd keménypapírra viszi át a felvételt. A férfiak viselete ritkán tart lépést az európai divattal. A magyaros, zsinóros, sújtásos viselet, a rámás csizma, a prémes süveg ünnepi öltözet, a köznapi ennek valamivel szerényebb változata. A nők azonban annál inkább követik a franciás divatot, hiszen Párizs diktál számtalan közvetítő csatornán keresztül. A nők ágya mellett, a szalonasztalon, olvasmányaik között ott vannak a szaporodó magyar és német női magazinok, divatlapok, irodalmi folyóiratok. Ők azok, akik elsőnek fedezik fel az idegen nyelvismeret családi fontosságát. Felismerik, hogy Magyarországon kívül is van élet; franciául, németül, angolul tanulnak, nyelvtanítókat hozatnak, akik a nemesi udvarházakban meghonosítják a versolvasást, a regénylektürt, az aktív zenélést, a cigányzene, dorbézolás mellett/helyett az értő zenehallgatást (klaszszikusok, könnyedébb zenedarabok, operettek) és a

jó modort: az európai civilizáció számos vívmányát. Igaz, csak egyetlen állandó magyar színház létezik a térségben, a kolozsvári, melynek színpadán a magyar színészet nagyjai mind megfordulnak az évtized során. Vidékre is kiruccannak, ezekre az alkalmakra a nemesember családja körében beutazik a városba.

A lányokat nevelőintézetek fogadják, itt folytatódik képzésük, az idegennyelv-tanulás, a háztartás és életvezetés fortélyaira oktatják őket. Felkészítik őket a valós családi életre. Aki innen ki próbál törni, azt elítélik, elfordulnak tőle, és titokban megcsodálják. A fiúk iskolái „komolyabbak", az ötvenes években Erdélyben is bevezetik az érettségit. A fiúk, ha az iskolapadokból nem térnek azonnal haza gazdálkodni, jogásznak tanulnak, gazdasági akadémiákat látogatnak, némelyük eljut külföldi egyetemekre is. Szakértelmüket a kiegyezés utáni igazgatás, tudományművelés, oktatás, műszaki élettermelés és a gyógyítás fogja fölhasználni. Az iskolákban és az egyetemeken, a hivatalokban meg kell tanulnia együtt dolgozni az alsóbb néposztályok feltörekvő fiaival, a polgárokkal, a nemzetiségiekkel. Az erdélyi tolerencia vállalása sokat segít a harmonikusabb mindennapi együttélésben. A korlátok nem dőlnek le, csak könnyebben és a törvényes utakon is átjárhatóbbakká válnak.

*

A kézdiszentléleki Kozma családról Kővári László, aki személyesen is ismeri a legtöbb nevezetes famíliát (néhány hétig ugyanis az ötvenes évek elején Kiskenden bujkál a szabadságharc vérbe fojtását kö-

vetően) azt írja, hogy „[Kozma] Gábor, ki Csíkban és Nagykenden lakik, a legnagyobb birtokú a családban", nem más, mint a naplóíró lány apja. Régi székely család, mely a XIX. század derekán négy ágra szakadva él Erdélyben, Zarándban és Eger vidékén. Eredetileg közszékelyek, a família Kézdiszentléleken maradt ága történetünk idején is ehhez a társadalmi réteghez tartozik. A XVIII. században Mária Terézia uralkodása alatt a katolikus vallású Kozma-fiak egyike-másika hivatalt kap Bécsben az udvari kancellárián vagy Szebenben a Gubernium mellett. A zarándi ág vármegyei köztisztviselő, szép birtokokat nyer császári adományból. Katinka anyja, Natália (franciásan Nathalie; a család több nőtagja is viseli majd ezt a mára már teljesen elfelejtett nevet) egy czegei Wass grófnő, két nagynénje, az Erdélyi Múzeumra hagyja minden vagyonát, kolozsvári házát. A Wass-família Erdély legelőkelőbb, legnevezetesebb családjainak egyike. Tagjai között hadvezérek, birtokszerzők, kormányzati férfiak és naplóírók is akadnak, napi feljegyzéseik a XVII–XVIII. századból kiváló történelmi forrásai a kornak.

A Kozmák családi címere: hármas halmon álló daru, mely jobb lábában keresztet tart, „mint a család buzgósága jelképét".

*

Naplóírónkat fikarcnyit sem érdekli a politika. Soraiban meg sem említi, hogy ezekben az években Szebenben csonka országgyűlések zajlanak, amelyeken a székely elit nem vesz részt, mert törvénytelennek tartja; hogy az Unió elismertetéséért és az elle-

ne küzdő erők ádáz harcban állnak, hogy az önálló Erdély most éli utolsó óráit, nemsokára megindul az átszervezés, a betagozódás, menthetetlenül eléri Erdélyt is a jó negyed századot késett modernizáció első hulláma.

Fiatal leányként őt jobban izgatja az irodalom, a versek, az írók ismeretsége. Tőlük hatódik meg, közéjük vágyik. Egy ízben így fakad ki: „*Így van velem is. Lelkem egyik legfőbb óhaja, hogy én magamot minél inkább ki tudhatnám művelni, de sajnos hogy gyakran kell tapasztalnom, miszerint ambitio ugyan van bennem, akarat is talán, de óh, a legfőbb erély nincs meg oly mértékbe*[n], *mint ahogy talán kellene. Kitartás pedig éppen hiányzik, márpedig ezek nélkül senki sem ért kitűzött célja felé. Ha olvasom néha egy olyan fiatal léány műveit, mint én vagy tán vagy két évvel fiatalabb, mindannyiszor egy fájdalmas sóhaj fakad föl: „Mily boldog ő, ki e pályán haladhat, kit a gondviselés oly tehetséggel ruházott föl, hogy az irodalom terén ily fényes sikerrel működhetik, mily büszke öntudattal mondhatja el egy bevégzett munkáról: ez az én művem!” Óh mennyire tudom én tisztelni és becsülni a nevezetes irodalmi egyénisége*[ke]*t, óh mennyire megérdemlik ők a babérkoszorút, mert hisz ők is hősök. Mennyit kellett nekik küzdeni, míg elérték törekvésök célját, hányszor kellett nekik csalódni, megvetést és gúnyt eltűrni köznapi emberektől, mert ritkán lehet nagy embert találni, de még ritkábban olyat, ki nagyot becsülni és megérteni tudná.*”

Számára mindenekfelett a barátság áll. Vidéken él, a sáros, tengelytörő rossz utak Erdélyében. Unatkozik. Olvas. Az érkező folyóiratoknak örvend, melyek a nagyvilágból hoznak másféle, szerinte nemesebb

híreket. Olykor egy amatőr színielőadás, amit a nemes kisasszonyok és úrfiak adnak elő Erzsébetvárosban, beutazás Vásárhelyre egy unalmas ruhapróbára, hosszú lovaglások, ártatlan társasági játékok. Irigyli azokat, akiknek sikerült kitörni ebből az ápolt unalomból, mert szerinte izgalmasan élni Pesten vagy Velencében lehet. Ehelyett egy párizsi utazás reményének porba hullása, sértődések és megsértettség hosszas duzzogással, megbocsátás, ármánykodó érett nők...; valóban nem túl vonzó Kiskend és vidéke a hatvanas évek elején egy izgalmas életre vágyó tizenöt éves bakfisnak. Közvetlen környezetében csak nővéreire számíthat, de nem szégyelli leírni, hogy nem talál közöttük a szó, természetük élesen elüt egymástól. Egyik férjnél, a másik éppen a férjfogás művészetét tanulja. Barátnőket keres, korban hozzá illő lányokat a környék nemesi famíliáiban, de nemigen talál, hisz vele már megkóstoltatták „a nagyvilági életet". Iskolatársai között lel legjobb barátnőjére, Irmára is, akivel egy pesti lány-nevelőintézet hallgatója volt. Ott kötött életre szóló barátságot osztálytársnőivel, s azóta levélváltástól levélváltásig méri az időt, választ vár, úgy hiszi, hogy csakis a levelek jelentik a jobb, szebb, élni érdemes másságot. Katinka szenvedélyes, szinte szerelmes leveleket vet papírra, heves érzelmei felperzselik józanságát, megfontoltságát. S ha a válasz késik, olykor el is marad, – nem mindig a posta csigalassúsága miatt – hát akkor menetrendszerűen bekövetkezik a nagy csalódás.

Csalódik, mert elvárásai, igényei, elképzelései, a másokról alkotott ideális kép nem felel meg a valóságnak, mércéjének szinte senki sem tud megfelelni, kivéve Irmát, aki olykor valóságosan is megjelenik

életében, s aki – bár Katinka mentegetni próbálja önmaga előtt is – aligha érdemli meg azt a rajongást, mellyel könyvünk első személy egyes száma övezi, körbedíszíti, fölmagasztalja. Az a kulcsszó, amit kötetünk címéül is választottunk legkevesebb félszázszor fordul elő a naplóban.

Pl. egy január 7-i bejegyzés, ahol a pozitív csalódás észrevétlenül megy át borúlátásba: „*Tegnap kaptam egy levelet egy intézeti barátnőmtől, azaz míg vele voltam, nem tartottam őt annak, csak most látom, hogy tőle keveset vártam, és annál inkább tapasztalom, hogy ő mégis a leghívebb mindeddig mindazok közt, kikről oly bizton hittem, hogy szeretnek, és csak most látom, hogy nagyon csalódtam, hogy mindazok, kik oly szép szavakkal mondták, sőt írták is, hogy mennyire szeretnek, elfeledtek, emlékem tökéletesen elmosódott nálok. Én gyakran gondolok rájok fájdalmasan, és sajnálom, hogy ily érdemtelenekre pazaroltam szeretetemet és barátságomat. Én még most is szeretem őket, a hűtlen barátnőket, de büszkeségem nem engedi, hogy nekik írjak, holott ők tartoznak válasszal, pedig úgy szeretnék írni, kivált egynek, kit annyira szeretek, oly ábrándosan, szenvedéllyel, mint ahogy nem szerettem egyet is barátnőim közül.*”

Három héttel később egy pesti út reményében ezt írja „*De hiszen a kikelet meg fogja hozni számomra a valódi örömöket is, mert mi lehet nagyobb öröm, mint viszontlátni azt, kit oly hőn és állandóul szerettünk. Óh én reménylem, hogy meglátom Irmát, az én szívem barátnőjét. Ne add Istenem, hogy e reményben is csalatkozzam, mert ez szívem egyik legszebb érzetét zúzná szét.*”

Március 7-én testvérnénjében (akit szintén Irmának hívnak) kell csalódnia – Katinka hivatásos csalódó: „*Mily sok változékonyságnak van alárendelve az én kedélyem, mily kicsinység képes megingatni jókedvemet, csak egy kis megaláztatás földúlhatja a jó napokra kedvemet. És kivált annál inkább fáj és megalázás, ha az félreértésen vagy éppen igazságtalanságon alapszik, és azoktól jön, kik ellen védelmezni magamot nem tudom. Ha tudnám is, nem sokat, sőt semmit sem érne. Első percben megszégyenítőm fő tényezője, Irma ellen fölforrt bensőmben a harag, a második percben lecsillapult, mert hisz ő testvérem. Kötelességem megbocsátani neki, bár többször, fájdalom, volt alkalmam részéről sértő és lealázó kifejezésekkel élni irányomba. Sokszor kell az embernek azokban csalódni, kikbe a legkevésbé szeretne.*"

És folytathatnánk a sort azokkal az érzésekkel, „csodás rádfogásokkal" (Ady), amelyek már-már megközelítik a szerelmet vagy annak illúzióját táplálják ideig-óráig. Hősnőnk tizenöt-tizenhat éves, mi más lenne legfőbb gondja, mint a szerelem, a vonzalmak zűrzavarában rendet rakni. Már ha akar. De inkább csalódással zárja el a folytatást, a beteljesülésre igazából gondolni sem mer, s ilyenkor Istenhez fordul vigaszért, felmentésért. Fogadalmat tesz, elvonul, Istennek tetsző életperspektívával vigasztalja, serkenti csalódott énjét. Mi több, gyakorta a halált hívja segítségül, bár ebben illik kételkednünk, ha tényleg ennyire szeretne eltűnni, nem lenni.

„*Én egyszer ijedten riadtam föl* – jegyzi meg egy forró július eleji nap reggelére visszarévedve –, *és ekkor fogamzott meg agyamban ama borzasztó rögeszme. Az álom kiment szememből, azólta szüntelen ül-*

dözött a rögeszmém. Vagy négy napig nem volt perc, melyben ment lettem volna tőle, és óh, mily kínzó volt ez rámnézve. Mert inkább szerettem volna a halált, vagy ez még kevés, vagy minden szerencsétlenség által sújtva lenni az életen át, minthogy ezen rögeszme valósuljon. Én ezt a szerencsétlenség szerencsétlenségének tartom. Mi lehet szörnyűbb, mint az ártatlanságot veszítve élni?!! Még most is gyakran nyugtalanít a gondolat, és óhajtva várom azon percet, melyben talán az ellenkezőről meggyőződni [lesz alkalmam], *ha nem, akkor el vagyok veszve.*"

A napló másik nagyon fontos, minduntalan felbukkanó élményrétege a férfiakhoz, a másik nemhez fűződő kapcsolat. A barátság könnyen változik szerelemmé vagy annak sejtelmévé, miként a szerelem is barátsággá, érzelemmentes ismeretséggé lényegülhet. Katinka ebben is szenvedélyesen keresi az ideálist, az igazit, az égit, bár megelégszik olykor annak földi másával is. Oszkár vagy Flóri, Dézsi vagy Kálmán? Vagy tán az Elemér álnéven jegyzett fiatalember? „*Újra higgadt vagyok, szívemet nem nyugtalanítja azon érzés irányába, hála az égnek! Legfőbb óhajom, hogy szívem attól végképp megszabaduljon. Széttéptem a repkényt, mely még tán hozzám kötné. Én magamnak egy ideált választottam: Elemér*[t]. *Ő valóban beillik ideálnak, azon perc ólta, miólta először láttam, mégpedig akkor valóban tökéletes gyerek voltam és még oly megmagyarázhatatlan érzéstől érzem szívemet áthatva.*" Máskor meg azt írja megadóan: „*Most senki se tetszik nekem, elmondhatom bátran. Oscár, Ede, mind akiket hittem, hogy egykor tetszettek, mindegyikre közönnyel gondolok, jobb is nekem nem ösmerni azon érzelmet, ki tudja, viszo-*

noztatnék-e. Ede talán tudna tetszeni nagyon-nagyon, de ah! a távolság és az idő képes nálam feledtetni a legkedvesebb lényeket is. Vannak ugyan percek, midőn eszembe jutnak, és akkor kétszeres hévvel tudok lelkesülni irántok. Mostan legtöbbet gondoltam a szép és érdekes ösmeretlenre, Elemérre, és talán ő az, kibe állandóan bírnék szerelmes lenni, azonban – gondolom – szívem még nem ért meg eléggé ezen szerelemre."

A széptevők vagy lehetséges kérők, táncpartnerek váratlanul bukkannak fel a lapokon, ahogy beállítanak Kiskendre, a Kozmáék családi kuriájára, vagy Katinka lovagol át vendégségbe, látogatásra; máskor meg az az érzésünk, hogy bármiről ír, Istenről, hitről, irodalomról, barátságról, időjárásra fogható hangulatváltozást hoz szóba, csalódását taglalja, mindvégig ők, azok a fiúk bujkálnak a háttérben, ők mindennek kiváltói.

Naplónk, mit beszélek, Kozma Katinka naplója érzelemdús olvasmány. Meglepően őszinte, alig hallgat el valamit. A belső történések egyre hitelesebben ábrázolt képregénye. Lélekrajz, életérzés-írás. Önarckép. Hangulatjelentések gyűjteménye. Amikor írni kezd, elragadja a szenvedély. A naplóban alig találunk kihúzást, törlést, gyakorlottan és könnyedén ír. Stílusára rányomja bélyegét a frissen olvasott pesti irodalmi folyóiratok és regények modora. És mégis egyéni. Olykor találó jellemrajzokat ad a Bethlen grófkisasszonyokról, Kálmánról, Oszkárról, (aki még a fehéregyházi Haller-család genealógiájából is kiveszett), a Petőfi emlékét ápoló Haller Lujzáról, apjáról, a mord családfőről, nagynénjéről, a kotnyeles, vénkisasszonyról, Wass Irmáról. Legtöbb „külső" információt a császárfürdői élmények megörökítése

hordoz. Itt fordulnak elő a pesti társasági élet jellegzetes alakjai, főurak, gazdag polgárok, írók, nemesemberek, zsidók, kocsisok, szolgák, fiatal lányok.

Mondom, néhol arcképekre bukkanunk, de csak hellyel-közzel; valószínűleg eredetileg több lehetett, ugyanis a naplóból lapok hiányoznak, melyeket valaki utólag ítélt megsemmisítésre. Talán Kozma Katinka maga, írása újraolvasásakor. A hiányzó lapokon a szövegösszefüggés utalásaiból ítélve titkok, kellemetlen részletek, kompromittáló, kényelmetlen közlések állhattak.

*

Már a bevezető elején utaltam rá, hogy a naplót a Teleki Téka őrzi. 1972-ben lettem e könyvtár munkatársa, a kéziratgyűjtemény rendezése közben bukkantam rá a címet, szerzőnevet nem viselő, barna bőrbe kötött, kapcsos zárral ellátott naplóra. Beleolvasva érdekesnek tűnt, s már az első lapokon kiderült számomra, hogy női kéz vetette papírra a sorokat. Hamarosan az is kiderült, hogy a közelben, Kiskenden vagy Szentdemeteren írhatták, s hogy íróját Katinkának hívják. Akkoriban az anyag több mint felét lemásoltam, le is gépeltem, aztán az élet, a feladatok, mindenféle nemesebb és vacakabb ügy elsodort a naplómentés folytatásától. Csupán egy évvel ezelőtt tértem vissza hozzá, ekkor kértem meg munkatársaimat – Kovács Györgynek, Bányai Kovács Rékának ezúttal mondok köszönetet –, hogy fényképezzék le és küldjék át a napló még hiányzó részét, néhány tíz lapot.

Időközben mindenképpen a végére akartam járni a naplószerző kilétének. Ebben segített Zrinyi Endre régész, joggal mondhatom atyai barátom, akivel megosztottam kételyeim, kérdéseim a naplót illetően. Arca azonnal felderült, amint Kiskendet említettem. Karon fogott és elvitt Kiskend utolsó földbirtokosához, Schell Mária asszonyhoz, aki, ha emlékezetem nem csal, akkoriban a vásárhelyi Szentgyörgy utca egyik szuterénlakásában nyomorgott. Ő azonosította a titokzatos Katinkát, mondván, e régi írónő a nagyanyja volt, Segesvárott hunyt el 1918/19 fordulóján spanyolnáthában. Kiskendi birtokáról szállították be a segesvári kórházba. Valahonnan egy fényképet is előkerített, aminek, fájdalom, azóta nyoma veszett. Egyenes tartású, délceg fiatal lányt ábrázolt a kép, a kor krinolinos ruhájában, egy fényképész díszállványának támaszkodva állt a lencse elé, talán Segesváron, talán Vásárhelyen...

1972–1973-ban óvatosan tapogatóztam a Kriterion Könyvkiadó szerkesztőinél, vajon kiadnák-e a naplót. Mutatványt is küldtem, néhány oldalt a csonkán kezdődő feljegyzésekből. Nem lelkesedtek érte, a fanyalgó elutasítást le kellett nyelnem.

Ma már nem kell tartanom semmiféle cenzori hatóságtól, nem kell óvatoskodnom, hiszen a naplóban előforduló nevek, még a közéletben utóbb maguknak nevet szerzett szereplők is réges-régóta alusszák álmukat Kiskenden, Marosvásárhelyen, Segesvárott, a Házsongárdi vagy a Kerepesi temetőben. Nyugalmukat ezek a sorok sem fogják háborgatni.

Marosvásárhely, 2012. augusztus 21.–október 21.
Sebestyén Mihály

„Az este azt a tanácsot adta, hogy rejtsem el naplómat, mivel könnyen elolvashatják és nagy gondatlanság is az tőlem, hogy én benne mindenkinek kiírom a nevét, az úgy is a naplóírás szabályai ellen van, nagyon sokakat fogok azáltal elidegeníteni magamtól és megharagítani magamra. Én átláttam, hogy igaza van, de miután már elkezdtem, folytatni is fogom nagy vigyázat mellett, ami mindenesetre szükséges is, mivel oly kevés emberben lehet bízni. Az emberek nagyobb részt indiscrét[ek].”

Bejegyzés 1864. szeptember 22-ről.

[1863. december 29. előtt] [1]

...őt azon tettre, óh és hányszor kell ezt magamon is tapasztalni, hogy mennyire önző vagyok, hányszor esik szívem martalékul őrült érzetnek, óh vajha ki tudnám irtani magamból, de ezt csakis a te segélyeddel vagyok képes, Atyám! Óh segíts tehát Jézusom jó föltételemben, és ne hagyd el gyermeked ez ebben is, hanem vezess kézenfogva, hogy ne tévesszem el az ösvényt, melyen azok haladnak, kik téged szeretnek és a te parancsolataidat megtartják, amen!

Tegnap reggel W. Ida bejött hozzánk ezen szavakkal: „Lányok, böjtöljetek, ma Sylvester napja van és megálmodjátok, ki lesz a ti jövendőbelitek."

– Óh én nem böjtölök, nagyon nevetségesnek találom ilyenekért böjtölni – fohászá Irma gúnyosan nevetve.

– Jó, ha te nem böjtölsz, böjtöl Katinka, úgy-e?

– Én nem tudom, én se nagy kedvet érzek hozzá – felelék nevetve.

– Hiszen csak tréfa az egész. Minden leány szokott ilyenkor böjtölni, csak ti akartok olyan pedánsok lenni. Zsuzsika is fog böjtölni.

Megjegyzendő, hogy mama és Ida nagyon szeretnek ilyen dolgokkal fogalkozni és Irmának parthiekat kigondolni és számítani, a legnagyobb örömmel és passioval foglalkoznak vele, míg Irma azt állítja, hogy ő soha se megy férjhez és gyűlöli a férjhezmenetelt.

Én tehát nem böjtöltem, de este a föntebb említett tanácsra neveket írtunk kis papírokra mindketten,

[1] Az első tíz oldal hiányzik.

aztán galuskába tettük, s amelyik elébb feljött az a kiválasztott. Csak egyet kellene vagy hármat venni, de én oly sok nevet írtam, és legalább 40-et kihalásztam mamáék nagy bosszúságára. Egy asztalra tettünk kenyeret, vizet és egy gyűrűt, bekötöttük szemünket és körüljártuk. Sajátságos, hogy Irma és én is a gyűrűnél álltunk meg, ami abban az évben férjhezmenetelt jelent.

December 29 ^{én} kedd.

Pár napig hagytam nyugodni a naplót, de ma újra előveszem, hogy röviden leírjam az azólta történt eseményeket. Vasárnap sok vendégünk volt, vagy hét: a szomszédból B. Henter és neje, egy valódi rossz asszonyság, múltja sem dícséretes; férje igen kedélyes öregúr. Velük jött még egy rokonuk, Dessewffy Pepi, elég csinos és igen jónak látszó fiatal lány, úgy harminc év felé; egy kislány, szinte egy adoptált Szentkereszty Irén, egy hízelgő kisgyerek, tán 12 éves és végre egy gouvernante Dalinda, szegény igen tyranizálva van a bárőnő által.

Egy más család, szinte abból a faluból, Siménné, egy igen tisztességes öreg asszonyság, menyével a fiatal Siménnével. A nap elég élénken folyt le, kártyáztunk délután, mindaddig, míg elmentünk. Nekem, mint legfiatalabbnak a háznál Irént kellett mulattatnom. Tegnap nem történt úgy szólván semmi se. Mint rendesen Ida Lajossal együtt hazament Disznajóra. Idát nagyon sajnálom, mert már annyira megszoktam volt, Lajost nem bánom, mindég veszekedtünk együtt, az igaz, hogy nem komolyan.

Tegnap borzasztólag fájt a lábam a térdemnél, hogy alig tudtam járni, miért most a mellékszobában Mamáék most (sic!) tesznek fel egy levelet Dr. Baloghnak, hogy küldjön valami homeopathiás orvosságot, s hogy tanácsoljon valami fürdőt lábamnak.

Irmának egy ruhát küldtek Pestről, mi oly szűk, hogy nem tudja használni, pedig már föl volt küldve igazítás végett. [...][2]

[1864.] Január 4^én hétfő.

Végre kész vagyok a föladatommal.

Alig írtam le az előbbi feladatokat, már a vacsorát jelentették, így tehát most vagyok kénytelen e pár sort írni. Ma sétálni voltam rémítő hidegben, s ezt is mily nagy küzdelmekkel kellett kivívnom. W. Ida dühös volt, mert velem sétált együtt, a papával akart menni. Én is kinyilvánítottam, hogy szeretnék menni. Mama azt mondta, hogy akkor jól be kell kötnöm a lábamat, ne hogy megcsípje a hideg. De Ida ellenvetéseket tett, és mondta, jobb lesz nekem nem menni. Mire én azt mondtam: de én elmegyek mindenesetre, mert már nagyon rég nem voltam kinn. Mire ő azt feleli: „Azt nem lehet úgy mondani, hogy elmegyek, mert csak úgy mehetsz, ha eresztenek." Érzém, hogy ezen lealázó szavakra minden vérem arcomba tódult és így szóltam: „Akkor hát nem megyek!"

Hát olyan kisgyerek vagyok én, hogy nem áll hatalmamban ily kicsinységet megtenni, ha vagy mondani és elhatároztam, nem menni?

---

[2] A 19–20. oldal hiányzik.

W. Ida fölkelt, hogy öltözködni menjen és így szólt – Netti, mit gondolsz, eljöhet Katinka? – Mama ismételte, mit elébb mondott. – Nahát, gyere sétálni – szólt W. Ida. Én egy pár percig még haboztam, de végre győzött jobb értelmem büszkeségem felett és én elmentem. Nem akartam előtte makacsnak, mint nevezni szokott, és afrekventivenak föltűnni.

Január 5én kedd.

Elmúlt e nap is, mint a többi, anélkül, hogy valami változás történt volna, pedig csak a változatosság képes az emberi kedélyeket felvillanyozni, kivált egy fiatal lány kedélyét, ki annyira szereti az újat, hogy ha már valami régi, unottá válik és nem tud neki örömet szerezni. Pedig mi öröm nélkül az élet? Rét virág nélkül, tavasz madárdal nélkül. Mire találjak tehát élvet?

Szellemi foglalkozásban. Azt, igaz a legjobban szeretem. Nem érzek hajlamot magamban az anyagi foglalkozáshoz. Hogy helyes-e ez, nem tudom, de meggyőződésem, és egy belső szózat azt sugallja: Igen, habár szüleim s a világ ezért nagyon de nagyon elkárhoztat. Hallgassak-e a világ kárhoztató szavára és tagadjam meg meggyőződésemet? Nem, soha. Lelkiismeretem és meggyőződésem ellen őrizkedni fogok valamit tenni. Mért tegyek én eleget a világnak lelkiesmeretem árán, holott ez a legfőbb, ennek intő szavára kell hallgatnom és ezt törekednem kielégíteni? Miért gondoljak én a jövőre és essem kétségbe afölött? Hiszen Isten, ki oly jól tudja szívünk legtitkosabb gondolatait, mindig fog reám gondot viselni, ha benne bízom és őt szeretem.

Január 6án szerda.

Ma ünnep volt, Vízkereszt napja. Így tehát én ma felhagytam a tanulással. Mama és Irma elmentek Kelementelkére Siménékhez. Nekem is lett volna kedvem inkább szánkázni, mert az idén még nem szánkázhattam, de mama azt mondta, lábam végett nem lehet. Én, az igaz, szerettem volna itthon is maradni, hogy olvassak, de elmenni is. Olyan határozatlan voltam és nagyon rosszul esett, midőn kimondták, hogy nem mehetek, hogy kevésbé múlt, hogy nem sírtam.

Mamáék délután hazajöttek elfáradva a nagy hidegtől, és mondták, hogy szegény öreg Siménné nagyon rosszul van. Meghült és tüdőgyulladást kapott. Mi mindannyian igen őszintén sajnálkoztunk rajta. Csak komolyabb következményei ne volnának a betegségnek, szívemből óhajtom.

Mondták, hogy Elekes Károly is ott volt Sárdról. Mondja, hogy Nathalie cousinom nagyon beteg volt. Szegény, ő is sokat gyöngélkedik. Tán el fog jönni Elekes hozzánk is, mert remélem fogok tőle hallani valamit *arról*, ki most engem leginkább érdekel. Ő úgy is szokott engem többször bosszantani.

Január 7én csütörtök.

Tegnap kaptam egy levelet egy intézeti barátnőmtől, azaz míg vele voltam, nem tartottam őt annak, csak most látom, hogy tőle keveset vártam, és annál inkább tapasztalom, hogy ő mégis a leghívebb mindeddig mindazok közt, kikről oly bizton hittem, hogy szeretnek, és csak most látom, hogy nagyon csalód-

tam, hogy mindazok, kik oly szép szavakkal mondták sőt írták is, hogy mennyire szeretnek, elfeledtek, emlékem tökéletesen elmosódott nálok. Én gyakran gondolok rájok fájdalmasan, és sajnálom, hogy ily érdemtelenekre pazaroltam szeretetemet és barátságomat. Én még most is szeretem őket, a hűtlen barátnőket, de büszkeségem nem engedi, hogy nekik írjak, holott ők tartoznak válasszal, pedig úgy szeretnék írni, kivált egynek, kit annyira szeretek, oly ábrándosan, szenvedéllyel, mint ahogy nem szerettem egyet is barátnőim közül. Én őt bámulom. Nem is csoda, ő annyira művelt, kedves, szép, jó, szóval nála minden, ami jó és szép összpontosulva van, valóban büszke lehet bárki is az ő barátságára. És én valóban az is voltam; ah de most annak is vége.

Ma újra itt volt Deésy, elhozta a nyerget, minek én nagyon örültem. Beszélt *róla* is. Mondta, hogy talán el fog jönni. Óh vajha jönne, vágyom már látni őt.

Január 9én szombat.

Tegnap eljött Elekes Károly. Meglehetősen mulattam, azonban a cél nem volt elérve, mert ő nem igen beszélt olyant, ami engem érdekelhetett volna. Ma reggel beszéltünk Orbán Ottóról, kinek én megtettszettem, midőn itt volt az ősszel. Ő nekem egy igen különös bókot mondott: „Én nagysádért átmennék tízszer egy égő erdőn és becsukatnám magamot." Én persze ezt elbeszéltem mamáéknak, kik nagyon nevetségesnek találták az egészet, valamint én is. Vívtunk is együtt, midőn ő már régebb, mikor Sárdon voltunk is, tanított.

Az este, minden szabadkozásom dacára is táncolni kellett vele, mi nem a legjobban ment. Ő szegény csak félkarral bír, mivel a másikat a francia hadjárat alatt elveszítette, tehát nem csuda, ha nem a legkellemesebb vele táncolni fél kézre, az igaz, hogy menynyire is tud.

Ma délutánig itt volt, aztán átment Kelementelkére. A mai este felét újra egy kellemetlen eset margírozza: minden reggel és este tüzet szoktak csinálni ebben a kék szobában, hogy Irmával tanulhassunk. Atyám látva ezt, ma este egész haragosan így szólt: „Miért csináltok mindig tüzet ebbe a szobába? Maholnap elfogy a fa, aztán mit csinálunk?"

„Hiszen Katinkának tanulni kell" – szóltak Mama és Irma egyszerre. „Ha tanulni akar, hát tanuljon itt" – viszonzá atyám föllobbanva. „Hiszen írni kell neki." „Ha írni kell, írjon itt" – szólt még haragosabban az asztalra mutatva, ami tele van újságokkal, kártyákkal, szóval nagyon kényelmetlen lenne, ha valaki történetesen a tintatartót feldűtené. „Hiszen hogy írjon ott, hol oly sokan beszélnek?" „Már én nem bánom, de a fát nekem ne égessétek!" „Nahát jó, többé nem fognak tanulni" - szólt mama türelmét veszítve. Még tovább is folyt a szóvita szüleim között, de én nem hallgattam tovább. Nagyon fájt nekem ez, hogy atyám még ily keveset sem akar áldozni mívelődésemre, ha már ily hamar elhozott Pestről. Pedig ő maga a legjobban akarta, hogy tanuljak, és mindenképpen igyekezett ösztönözni még jobban, és most úgy látszik szándékosan akadályokat gördít előmbe, és én meg kell hajoljak a zsarnoki kívánság hatalma alatt; mert hisz atyám ellen nincs

semmi fegyverem. *Minden erély vége szakad ott, melyet szülei ellen kellene hogy folytasson egy gyermek.*

Szomorú tapasztalatokat kell nekem naponta tennem, és kivált, hogy a szellemnek törekvését fölfelé *mennyire igyekeznek* az emberek ellensúlyozni.

Január 10ᵉⁿ vasárnap

Ma ketten W. Idával átszánkáztunk Kelementelkére Henterékhez ebédre; s egyszersmind a templomba, mivel nálok egy kis kápolnában minden vasárnap mise szokott tartatni. Bár én katolikus vagyok névleg, de bensőleg a fölvilágosult protestáns hithez hajlom. Szüleim, igaz, sehogy sem szeretik ezen meggyőződésemet, de e tekintetben nem lehet meghajolni az emberek akarata előtt, ha szinte-szinte szüleim is. Lelki szabadságunk van most, és mindenki imádhatja Istenét, úgy mint azt szíve és meggyőződése sugallja. Szüleim okozzák az intézetet, hogy engem át akartak mindenképpen téríteni, én pedig nagy köszönettel tartozom az intézetnek: nem akartak ők semmi áron engemet ők hitökre vonni, de sőt igyekeztek abban meggátolni, nehogy azon vádat vonják magokra, hogy erővel vontak el a katholika hitről, de ez nem sikerült neki.

Henteréknél meglehetösön mulattam délután, *Glocken und Hammer*[t][3] játszodtunk négyen: D. Pepi, Dalinda, Irén és én. A játék alatt egyszer hoznak újságokat és leveleket a postáról. Pepi és Dalinda nagy

[3] Helyesen: Glocke und Hammer (Harang és kalapács), német kockajáték, Heinrich Friedrich Müller, bécsi műkereskedő találmánya. Az 1850-es évektől egész Európában közkedvelt társasjáték, főleg a Hanukát ünneplő zsidó lakosság körében.

örömmel kiáltottak fel: „Hátha nekem is hoztak!" Irén felugrott megkérdezni, vajon nem hoztak-e nekik, de az öreg Henter haragosan így felelt: „Ha hoztak, majd odaadom." Irént ezért megdorgálták. A két leány azalatt nagy izgatottságba volt. Dalinda kiment és csakugyan megtudta, hogy egy levél jött valamelyiknek kettőjök közül.

„Hát nem szokták odaadni a levelet, ha kapnak?" – kérdém e jelenet által megütközve. „Nem" viszonzá Pepi, „ez mindig így van, várni kell soká, míg ideadják. Úgy van hát majdnem, mint az intézetben" – szólt keserűen Dalinda. Milyen különös, hogy így vannak velök, mint valami rossz gyermekekkel.

Innen mentünk Siménékhez, szegény Siménné hogyléte felől tudakozódni, mivel veszélyesen beteg és kevés remény van életéhez. Kár volna szegényért, jó és erényes asszony. Fia Simén György is sokat veszítene általa. Ida bement a beteghez, engem Zsuzsika visszatartott ezen szavakkal: „Mi itt maradunk, mert mit csinálnál ott egy betegnél?" „Az igaz – szólék – alkalmatlan lennék." Aztán lelültünk és hárman a férjével vitatkoztunk Kuún Irén fölött. Én őt védtem, ők ketten pedig kisebbítették és végre egyáltalában a magyarországiakról és a lovakról [beszélgettünk]. Nagy havazás közepette hazaérkeztünk.

Január 12^én kedd.

Az én lelkiállapotom nem a legkedvezőbb. Érzem, hogy bennem egy neme az elfáradásnak fészkelte be magát. Közönyös vagyok olyan tárgyak iránt is, mi talán érdekelni tudott volna és sokakat érdekel, sőt nem is csak közönyös, hanem részvétlen a mások ba-

A naplóban emlegetett némely szereplőről

Almády Victor, (1843–1871 után) unokatestvér, „szárazbetegségben" szenved. Lásd bővebben Wass Amáliánál.

Argenti Döme (1809–1893), orvosdoktor, Vácott élt, a magyar hasonszenvi gyógyászat egyik legelső kiemelkedő képviselője, alelnöke a homeopata orvosok egyletének. Az 1866-ban megnyitott Bethesda pesti kórház főorvosa. A maga korában rendkívül divatos orvoshoz arisztokraták, gazdag polgárok fordultak tanácsért, gyógyulásért. Betegei között tartja számon a történelem Madách Imrét vagy Tompa Mihályt is. 1847-ben Pesten könyvet adott ki *Különféle betegségek hasonszenvi gyógyítása* címen, amelyben útmutatással szolgál arra nézve, miként kell összeállítani egy házi vagy úti homeopátiás patikát. A mű hét kiadást is megért.

Bánffy Zoltán, losonci, gr. (Beresztelke, 1841. szept. 15. – uo. 1892. jún. 7.) karrierjéről mondhatunk a legkevesebbet. 1859-ben Olaszországban Bethlen Gáborral együtt jelenkezett Garibaldi szabadságharcos csapatainál, harcolt az olasz függetlenségért és egységért. Hazatérve előbb szilágynagyfalusi, majd beresztelki (Maros-Torda megye) birtokán gazdálkodott. Bár részt vett a megye közéletében, 1883-ban gyakorlatilag közigazgatási és parlamenti tapasztalat nélkül

nevezték ki Maros-Torda megye élére. Leköszönése után hamarosan elhunyt.[37]

Bethlen Gábor, bethleni (1836–1897) Kolozsváron végezte a ref. kollégiumot, Pesten jogot tanult. 1859-ben Genfbe utazott gróf Teleki Lászlóhoz és bekapcsolódott az emigráció munkájába. 1860-ban beállt az olaszországi magyar légióba és 1862-től Garibaldi vezetése alatt harcolt az olasz szabadságért. 1863-ban Aspremonténál fogságba esett. Hazatérte után 1865-ben részt vett az utolsó erdélyi országgyűlésen, 1866–71 között a magyar képviselőházban a balközép tagja. Felső-Fehér (1868–1871), Kis-Küküllő (1875), majd Nagy-Küküllő főispánja volt (1876–1890). Főispáni tisztségében a szászokkal szemben a magyar állameszme erélyes képviselője. Az 1877-es székely puccs idején kormánybiztos, de a felkelés vezetőit megvédte a kormánnyal szemben. 1885-ben örökös főrend lett. 1890-től a balavásári kerületet képviselte szabadelvű, 1892–96 között pedig Marosvásárhelyt nemzeti párti politikusként. 1890-ben az Apponyi vezetése alatt álló nemzeti párthoz csatlakozott, ennek tagjaként kétszer választották képviselővé. Ő állíttatta a segesvári Petőfi-szobrot. Egyik alapítója az Erdélyi Magyar Közművelődési Egyletnek (EMKE, 1895). Az EMKE elnöki tisztét haláláig viselte. Az erdélyi református egyházkerület főgondnoka volt. Rudolf trónörökös

[37] http://epa.oszk.hu/00400/00458/00147/index9696.html

szűkebb baráti köréhez tartozott. Családot nem alapított.[38]

Bethlen Miklósné, Petrityevity Horváth Ida (1836–1877). Izidora néven verseket publikált az ötvenes években különféle szépirodalmi lapokban.

---

[38] Pál Judit egyik közelmúltban a Korunk hasábjain (lásd az előbbi jegyzetet) közzétett tanulmányában így foglalta össze politikai kerrierjét: Tisza István miniszterelnök „*Bethlen Gábor*nak (Nagyszeben, 1836. vagy 1837. jún. 16. – Keresd, 1897. jún. 25.) állítólag Nagy-Küküllő megye helyett egy másik törvényhatóságot ajánlott fel, de ezt ő úgy tekintette, mint nemzetiségi politikája rosszallását, és tiltakozásul lemondott. Bethlen Gábor pályája szorosan kötődött Tisza Kálmánéhoz. Az ellenzék egyik oszlopos tagja volt Erdélyben 1867 után. Rövid ideig közigazgatási hivatalt is vállalt: 1869-ben Felső-Fehér megye főbírája lett, de a botrányok által feldúlt vármegyében ő sem sokáig viselte a tisztséget, 1871-ben leköszönt. Nagy szerepe volt Erdélyben a fúzió elfogadtatásában. Tiszának állítólag egyik „első ténykedései közé tartozott" 1875-ben őt jutalmul Felső-Fehér és Küküllő vármegyék élére kinevezni, majd a közigazgatási reform után Kis- és Nagy-Küküllő megyék főispánja lett. Bethlen a türelmetlen nemzetiségi politika egyik képviselője volt, különösen a szászokkal szemben. Lemondása után 1891-ben ugyan szabadelvű programmal jutott be a képviselőházba, de a közigazgatási reform kérdésében, azaz a megyék önkormányzatának szűkítését illetően nem értett egyet Szapáryval, ezért otthagyta a Szabadelvű Pártot, és Apponyi hívéül szegődött. 1891 őszén már ő szervezte a Nemzeti Pártot Erdélyben, és 1892-ben Marosvásárhelyen nemzeti párti programmal választották meg. Ez volt tulajdonképpen politikai karrierjének vége is, 1896-ban már alulmaradt a képviselő-választáson, és csak a főrendiháznak maradt tagja (1885 óta választott tag). Ezután főleg egyesületi téren vállalt szerepet. Bethlen volt ugyanis az EMKE alapító elnöke, aki igen aktívan igyekezett az egyesület céljait megvalósítani. Az Erdélyi Kárpát-Egylet alapításában szintén fontos szerepe volt. 1889 őszén az erdélyi református egyházkerület főgondnokává választották, és ő volt az enyedi Bethlen Kollégium főgondnoka is. Társadalmi, egyházi stb. szerepvállalása kiegészült a gazdasági életben betöltött szereppel is: 1889–1894 között a kolozsvári Leszámítoló Bank és Takarékpénztár Rt. elnöke, 1891-től pedig az akkor alakult Erdélyi Magyar Jelzálog-Hitelbank Rt.-nek elnöke volt.

1864-ben Kolozsvárott megjelentette összegyűjtött verseit *Izidora dalaiból* címmel. Bécsben hunyt el. Férje honvéd huszárőrnagy volt.

Bethlen Sándor, bethleni, br. (1823–1884. febr. 27.), közéleti szerepet nem vállalt. Neje losonczi br. Bánffy Jozefa.

Blodin, Charles (1824–1897), eredeti nevén Jean François Gavelet, cirkuszi mutatványos, akrobata, kötéltáncos. 1859-ben átkelt a Niagara vízesés fölött egy kifeszített kötélen. Európában 1861-ben mutatkozott be, Londonban lépett föl a Chrystal Palace-ban. Többször tartott világ körüli előadókörutat.

Bulwer-Litton, Edward (1803–1873), lord, angol romantikus szerző, regényíró, botrányhős. A naplóban említett regénye, az *Eugene Aram* 1832-ben jelent meg. A regény hőse egy feltörekvő vidéki angol tanító, aki csak gyilkosság árán tud a 18. századi angol előkelők társadalmában érvényesülni. A regényt Katinka valószínűleg német fordításban olvasta.

Cserey Ilona (1900†) A családfa szerint férje hilibi Gaál Domokos lett. E szerint jegyessége Török Pállal felbomlott.

Földváry Zsuzsika, tancsi (1839–1890), művelt olvasott nő, ifj. Sárdi Simén György felesége, akihez 1860-ban ment nőül. Haláláig Kelementelkén élt.

Gamerra család – Keresztúr fiúszéki előkelő család.

Haller Ferenc, gr., hallerkői (Fehéregyháza, 1815. aug. 10.–1893. máj. 16.) Felső-Fehér vármegye főispánja, Oszkár és Lujza apja. Felesége Baruch Eliz.

Haller Lujza (1844–1909), földbirtokos, Petőfi-kutató, birtokán a fehéregyházi emlékhely alapítója. Apját, Ferencet 1864-ben politikai fogolyként a komáromi várbörtönbe zárták. Lujza (Louise) elkísérte apját a fogságba.

Haller Oszkár „Oscar" (1845–1883) A család fehéregyházi ágának tagja. Gr. Haller Ferenc és Baruch Eliz fia. A családtörténetek, genealógiák nem említik nevét testvérei mellett. A fehéregyházi családi temetőben nyugszik, a sírkövön felesége neve is szerepel Maria Helena és egy leánya is. (Az adatért köszönet Kálmán Attilának és sárpataki Kovács Györgynek.)

Henter József, sepsiszentiványi, br. Nagy Iván azt írja róla Kőváry Lászlót idézve „Erdély legjobb gazdáinak egyike. Udvarának kapuja Kelementelkén, ősmagyarosan – mint írja Kővári – mindennek tárva áll. Királyi hivatalos, de [Maros]Vásárhely lévén a legmesszibb hely, hová kimegy, az országgyűléseken nem jelene meg. Jó hazafi, és az irodalom meleg barátja."

Kozma Ida, Rhédey Lajosné (1841–1907, Budapest), Katinka nővére.

Kozma Gábor, kézdiszentléleki (1808–1874 III. 22.†) székely család sarja. Apja József, anyja Bíró Anna. Birtokai vannak Csíkban és Kis-Küküllő vármegyében, Kiskenden, Szentdemeteren. Feleségével, W. Natháliával 34 évig élt házasság-

ban. Leányai: Ida (Rhédey Lajosné), Irma (sombori Sombori Lajosné) Katinka (Vay Ábrahámné), a napló szerzője.

Kozma Katinka, kézdiszentléleki (1849. szeptember 11.–1919. december 23.) Csíkmadarason született. 1862–1863-ban Pesten járt egy lánynevelő intézetben. Férjhez ment – esküvőjüket Kiskenden tartották – 1879. február 14-én – Vay Ábrahámhoz (1850-1920). Házasságukból egy lány, Vay Olga született, aki Kiskenden látta meg a napvilágot 1879. december 18-án és Marosvásárhelyen halt meg 1948. március 27-én. 1901-ben Budapesten férjhez ment Somssich Tivadarhoz (1877–1947). E házaspár gyermeke volt Somssich Mária, férjezett Schellné, aki Marosvásárhelyen élt haláláig.

Kvassay Ede („Flóri"), kvassai és brogyányi (1845–1927) Szinnyei szerint „cs. és kir. kamarás, nyug. miniszteri osztálytanácsos, a Petőfi Társaság tagja, K. Ferencz író és nagybéliczi Birly Flóra fia, szül. 1845. febr. 15. Pesten; gyermekéveit nagyatyjának, K. Mihálynak brogyányi (Barsm.) kastélyában töltötte, hol a család nagyúri háztartást folytatott. Midőn e kastély a hozzá tartozó birtokokkal az oldenburgi herceg tulajdonába ment át, K. anyjának béliczi birtokára, később anyai nagyatyja, Birly dr. kir. tanácsos házába került Pestre, hol a kegyesrendiek gymnasiumában végezte az alsóbb négy osztályt; azután a kassai katonai felső nevelőintézetbe, majd a felső-ausztriai ennsi lovassági iskolába lépett. Egy ideig a közös hadseregben is szolgált, de nemsokára huszártisztté kinevez-

tetése után, gyönge szemei miatt búcsút kellett vennie a katonai pályától, és az érettségi vizsga pótlólagos letétele után a jogi tanulmányokat végezte a pesti egyetemen. Mint első éves jogász (1863–64) az akkori lengyel fölkeléshez akart csatlakozni, családja azonban, hogy azon időbeli politikai viszonyok közt baja ne essék, Esztergomba küldte, hol rokona, gróf Nyáry kanonok közbenjárására fél évig a theologiát hallgatta. Pestre visszatérvén buzgón működött az irodalom és hírlapírás terén, szerepelt a főúri világ és az írói körök társadalmi mozgalmaiban, mint később, a 70-es években is, s neve mindinkább ismertté lett, úgyhogy mint harmadéves joghallgatót Nyitra vármegye tiszteletbeli aljegyzőjévé, s mint negyedéves Hont megye tiszteletbeli főjegyzőjévé nevezték ki [...] Hosszabb külföldi útjáról visszatérvén, 1867-ben az alkotmány helyreállítása után Nyitrára költözött, hol két évig mint megyei aljegyző idejét a hivatali s irodalmi munkásság közt osztotta meg, míg 1869-ben a miniszterelnökségben elnöki fogalmazó, majd titkár lett, közvetlenül Andrássy gróf, illetőleg Lónyay gróf kormányelnökök mellett. Később mint osztálytanácsost a földmívelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztériumhoz helyezték át, hol egy ideig az elnöki, majd a belkereskedelmi, legutóbb az iparszabadalmi ügyosztályt vezette, míg megújult szembaja miatt, mely több évig az irodalmi működéstől is visszatartotta, 1893-ban saját kérelmére nyugalomba vonult. Időközben 1880-ban a Petőfi Társaság rendes tagjává választotta, 1883-ban pedig a kamarási

méltóságot nyerte. Már gimnazista korában írt verseket és apró színdarabokat; az irodalomba, mint első éves joghallgatót, Vadnay Károly vezette be, kinek Szerdahelyi Kálmánnal szerkesztett Szinházi látcső című lapjába, majd a Fővárosi Lapokba 1863-tól elbeszéléseket írt. A 60-as és 70-es években rendes dolgozótársa volt több más lapnak is (Magyarország, Pesti Napló, Otthon sat.) és számos publicisztikai, kereskedelmi, főleg pedig tárcacikkeket írt." Több regénye is megjelent. 1884-ben még életben van. Felesége, Kuun Mélanie (1864–1884) ugyancsak az irodalom elkötelezettje, aki házasságuk első évében elhunyt.

Kvassay Irma, „Irmám", Kozma Katina legjobb barátnője. Valószínűleg a leánynevelőintézetben ismerkedtek meg, ahová mindkét bakfis járt. Nem sok mindent sikerült megtudnom róla. Az 1865. áprilisi *Esztergomi Újság* társasági rovatában olvassuk, hogy a Boronkai udvarháznál (Tésa, Hont megye) rendezett álarcos bálon a magyaros irályt képviselve karddal az oldalán jelent meg Dobó Katica képében.

Lázár Kálmánné, sárdi Simén Amália, földbirtokos. Férje gr. Lázár Kálmán (1827–1874), ismert természettudós. Az 1852-ben kötött házasságukból két lány, Berta és Gizella származott. Berta (1853, Kelementelke–1940, Marosvásárhely), Gizella, gr. Haller Béláné) (1857, Cikmántor–1887†).

Lázár Vince, szárhegyi, gróf (1841–1910), földbirtokos, műkedvelő énekes, színjátszó.

Pálffy V. Dénes, tarcsafalvi (1839–?) udvarhelyszéki birtokos, székely lófő család sarja.

Puteani Géza, br. (1847–1920), földbirtokos, elszegényedett, a családi birtokot el kell adnia költekező életmódja miatt. Kálmán és Nathalie unokaöccse.

Puteani Kálmán, br. (1834–1883) földbirtokos.

Puteani Natália, Nathalie, (1840–?) P. Sándor és Wass Klára legkisebb gyermeke. Kétszer ment férjhez, előbb Léczfalvi Gyárfás Lászlóhoz, másodszor zalabéri Horváth Ferenchez.

Radák Ádám (1837–1897) és gr. Lázár Olga (1843–1902) esküvőjét 1864. február 28-án tartották Medgyesfalván.

Rhédei Gábor, kisrédei gróf (1897†) Kővári László, a kor kiváló ismerője írja emlékezéseiben: „Gábor a negyvenes évek elején velünk jogászkodott. Inkább a zongora, mint a könyv volt passiója. A forradalom után túl a Királyhágón *Bihar megyében,* Zsákán mint nagybirtokos tűnt fel, a birtokban, melyet Bethlen Gábor fejedelem sógorának és hadvezérének ajándékozott." Vele kihal a család grófi ága.

Rhédey Lajos gr. (1835–1890), Kozma Gábor és Wass Nathália veje, Kozma Ida, a legidősebb lány férje. Földbirtokos, Disznajón lakik. 1861-ben vette nőül Idát. Házasságukból egy lány született, Gabriella (1861). Gróf Bethlen Pál felesége lett, elhunyt Bethlenben még szülei halála előtt 1883-ban. A naplóban Katinka nem nevezi nevén a kislányt.

Szilassy Irma (1849–1892), Katinka tanulótársa a pesti leánynevelő intézetben. 1870-ben férjhez ment Degenfeld-Schomburg József grófhoz, Hajdú vm. főispánjához. Debrecenben élt.

Török Pál, kadicsfalvi (1836–1878), udvarhelyszéki primor család leszármazottja, tiboldi birtokán gazdálkodott. Neje Pálmay szerint nagysolymosi Koncz Polixéna volt, tehát a Cserey Ilonával kötött jegyből kilépett.

Wass Ádám, czegei gr., (1821–1893), a naplóíró anyai nagybátyja, a cegei kastély ura.

Wass Amália, czegei, szávai Almády Sámuelné. Fiuk, Almády Victor 1871-ben még életben van.

Wass Dániel, czegei (1777–1844) a naplóíró anyai nagyapja, felesége Lányi Karola (1860†), szepességi család sarja. Házasságukból öt gyerek született (Ádám, Amália, Ida, Nathália, Klára).

Wass Ida, czegei (1820–1870†), Kozma Katinka többször is nem éppen hízelgően emlegetett nagynénje. Kiskenden él, húga, Nathália családjával. Vénlány maradt.

Wass Györgyné, gr. Gyulai Franciska (1802–1865) Ottilia és Minka édesanyja. Korán megözvegyült. A család barátai közé tartozott Kazinczy Ferenc, Döbrentei Gábor.

Wass Klára, czegei (1810–1869†), Klári néni, Puteani Sándorné, a Kis-Küküllő megyei Sárdon, illetve magyarországi birtokán él. Pesten halt meg. Gyermekei P. Kálmán és P. Nathalie.

Wass Nathália, czegei (1817–1894. jan. 11.†), Kézdiszentléleki Kozma Gáborné, a naplóíró anyja.

Szentdemeteri birtokán hunyt el. Ekkor már húsz esztendeje özvegy. Férje családi sírboltjába temették el Kiskenden.

Wass Ottilia, czegei (1829–1917), művelt asszony, kora ismert mecénása, soha nem ment férjhez, vagyonának egy részét a kolozsvári Erdélyi Múzeum-Egyletre hagyta.

Wass Zsuzsanna, Minka, czegei (1827–1911) az előbbi nővére. Férje br. Jósika Kálmán.

Wesselényi István, br., hadadi (1836. ápr. 15., Kolozsvár – 1885. aug. 8., Drág), földbirtokos, neje Rhédey Stefánia. Apja W. Ferenc.

Wohl Stephanie v. Stefánia (1848–1889), írónő, nővérével Jankával (1846–1901) híres irodalmi szalont tartottak fenn Pesten. Gyakori vendég volt Liszt Ferenc, Trefort Ágost, Arany János és Jókay Mór is. A naplóban említett mű pontos címe *Regekönyv* és 1865-ben jelent meg. (Ezután még kétszer a század végéig.) Több külföldi lap munkatársa volt. Legtöbb művét maga fordította franciára és németre. Halála után nővére, Janka írásait és levelezését is sajtó alá rendezte. Apjuk (honvéd)orvos volt, aki fiatalkorában kikeresztelkedett, lutheránus hitre tért át. Janka és nővére különben az irodalomtörténetbe azzal is beírták nevüket, hogy több igen színvonalas női divatmagazint alapítottak és szerkesztettek: az 1870-ben megjelentetett *Divat*-ot, az 1872-ben elindított *Nők Munkaköre* c. lapot.

A kiadásért felel a Bookart Kiadó igazgatója
Megjelent 17 ív terjedelemben 70 g-os volumenizált papíron
Minion betűtípussal szedve
Korrektúra Szatmári Cecília
Tördelés Mészáros Klára
Műszaki vezető Császár Csilla
Készült a csíkszeredai Alutus Rt. nyomdájában
Felelős vezető Hajdú Áron igazgató